

Dinləmə bacarığının inkişaf etdirilməsi yolları

¹ Röya Zeynalova

<https://doi.org/10.69760/gsrh.010120250015>

Xülasə:

Məqalədə ingilis dilinin dinləmə bacarığı ətraflı təhlil edilmişdir. Burada oxucular dinləmənin formalarını və onları öyrətmək üçün gərəkli məlumatları əldə etmişdirlər. Bir dili tam bilmək üçün həmin dildə əsas dil bacarıqları adlanan dinləmə, danışmaq, oxu və yazı bacarıqlarına yiyələnmək lazımdır. Bu bacarıqlardan birini və ya bir neçəsini istifadə edə bilməməklə, dili tam bilindiyini iddia etmək olmaz. Dinləmə dili mənimsəmək üçün ən vacib dil bacarıqlarından biridir, çünki gündəlik həyatımızda etdiyimiz hər bir fəaliyyətdə iştirak edirik. Başqalarının sözlərini dinləmək, müxtəlif növ məlumatları saxlamaq qabiliyyətini tələb edən və düşünmə prosesləri ilə əlaqəli olan dilin qəbul edilməsi üsuludur.

Məqalədə dinləmə bacarığının növləri və bu bacarığı inkişaf etdirmək üçün hansı vasitələrdən, yollardan istifadə edildiyindən bəhs edilir. Dinləmək insanın ilk dilinin inkişafını müəyyən etmək üçün əldə etdiyi və mənimsədiyi ilk bacarıqdır. Dinləmə bacarığının əhəmiyyətini və tələbələrin təlim prosesi zamanı dinləmə bacarığının çətinliklərini başa düşmək lazımdır. Xarici dil öyrənmək daimi səylər və metodik iş tələb edən uzun prosesdir. Bu prosesin ən mühüm məqsədi adekvat şifahi və yazılı ünsiyyət bacarıqları əldə etməkdir. İkinci dildə sağlam ünsiyyət qurmaq üçün şagirdin dilin kontekstual mənası daxilində həm dərk etmə, həm də cavab vermə qabiliyyətinə malik olması gözlənilir. Dinləmə və oxuma qavrayış bacarıqlarına aiddir, çünki onlar danışarkən və yazarkən məlumatı qəbul etməyi və dərk etməyi əhatə edir, çünki məhsuldar bacarıqlar kimi tanınır.

Açar sözlər: İngilis dili, dinləmə bacarığı, dil öyrənmə, qavrayış bacarıqları, ünsiyyət bacarıqları.

Giriş;

Dinləmə bacarığı nədir?

İllərdir ikinci dilin tədrisi ilə bağlı mübahisələr davam edir. Əksər tədqiqatçılar son illərdə tələbə mərkəzli öyrənmənin vacib olduğunu iddia edirlər. Tələbə mərkəzli tədrislə yanaşı, dil tədrisi ilə bağlı nəzəriyyələrdə də dəyişikliklər baş verməkdədir. Digər mühüm müzakirə mövzusu ikinci dilin tədrisində iştirak edən dörd bacarıqla bağlıdır: dinləmə, danışma, oxuma və yazma. Bir qrupa məhsuldar bacarıqlar, yəni danışma daxildir və biz yazının prioritet olduğunu iddia edərkən, başqa

¹ Zeynalova, R. Müəllim, Naxçıvan Dövlət Universiteti. Email: roya.q90@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8712-7975>.

bir qrup qəbuledici bacarıqların olduğunu müdafiə edir. Dil bütöv hesab edildiyi üçün bütün bacarıqlar eynidir. Lakin dil tədrisində dinləməyə digərlərinə nisbətən daha az diqqət edilir. Dilin tədrisində tam müvəffəqiyyət əldə etmək üçün dinləmə çox vacibdir. Rosta görə (Nunan, 2002, s. 239), dinləmə dil dərslərində vacibdir. Beləliklə, makro-dinləmə bacarıqları aşağıdakı kimi izah edilə bilər:

- xüsusi və ümumi məlumatı dinləmək
- deyilənlərin əsas fikrini başa düşmək
- istiqamətləri başa düşmək
- təlimatları başa düşmək

Burada yenə mikro dinləmə bacarıqları mikro dinləmə bacarıqlarından müstəqil hesab edilə bilməz. Nəticədə mikro bacarıqlar başlanğıc səviyyədə istifadə edilərkən, makro bacarıqlar qabaqcıl səviyyədə istifadə olunur. Dinləmə bacarığı fəaliyyətlərini planlaşdırarkən intensiv dinləmə nəzərə alınmalıdır. Bu, tələbələrin effektiv dinləmə bacarıqlarından istifadəsini inkişaf etdirmək üçün lazımdır. İntensiv dinləmənin məqsədi müəyyən bir məqsəd üçün dinləməkdir. Dinləmə parçasını ümumiləşdirərək, onun bir hissəsini köçürmək, dinləmə parçasındakı bəzi sözlərin mənalərini təxmin etmək və boşluqların dinlənilən parçaya uyğun doldurulması bu məqsədlərə misal ola bilər. Fəaliyyətləri yerinə yetirmək üçün tələbələr dinləmə və fəaliyyətə diqqət yetirməlidirlər. Harmerə görə (2001); əksər müəllimlər qeyd olunan materialdan istifadə edirlər. Bunun üstünlüyü ondan ibarətdir ki, müəllim tələbələrin istədiyi vaxt onu dinləməsinə şərait yarada bilər. Şagirdlər müəllimin səsindən və tələffüzündən daha çox şey öyrənirlər. Tələbələr CD pleyer, noutbuk və ya smart lövhə kimi cihazlarda oturub dinləyirlər. Üstəlik dinləmənin aparıldığı geniş mühit və akustikanın qeyri-bərabər olması nəticəsində, dinləmə mümkün olmaya da bilər. Nəhayət, qeyd etmək lazımdır ki, dinləmə sürəti hazırlandığı cihazdan asılıdır. Təəssüf ki, bu, bütün tələbələrin eyni materiala eyni tempdə qulaq asması deməkdir.

Harmer (2001; s. 230-231) müxtəlif dinləmə üsullarını, eləcə də qeydə alınmış dinləmə materiallarını təklif edir. Canlı dinləmə adlanan bu dinləmə növləri aşağıdakılardır:

Ucadan oxumaq: Müəllim özü sinfə ucadan oxuyur. Bu da bir dinləmə növüdür.

Bu, həm də tələbəyə yazılı mətni ucadan eşitmək imkanı verir. Burada müəllim tələb olunur. Çünki dinləyənin oxuduğu əsəri yaxşı dinləsə onu canlandırmaq imkanı da var.

Müsahibə: Tələbələrdən burada müsahibə suallarını hazırlamaq xahiş olunursa, o zaman bu dinləmə ən həvəsləndirici dinləmə fəaliyyətlərindən biri ola bilər. Sual vermək üçün qarşı tərəfin cavabını diqqətlə dinləmək lazımdır. Kənardan kiminsə sinif otağına gətirilməsi nəticəsində ikili söhbətlərin səmərəliliyi artırıla bilər. Beləliklə, tələbələr təkcə dinləmək deyil, həm də aralarındakı ünsiyyəti izləmək imkanı əldə edirlər. Müəllim məlumat oxumağı dayandıraraq suallar verə, təkrar etmələrini xahiş edə və ya onlara lazımi rollar təyin edə bilər. Onlar həm də onların aktiv olmasını təmin edə bilər. Şagirdlərə lazımi rəyin verilməsinə diqqət yetirməlidir. Kompleks dinləmə işə

daha çox sinifdən kənarında baş verir və müəyyən dinləmə sürəti tələb edir. Şagirdlər dinləyərkən anlama vaxtının sürətini izləyə bilirlər. Dinləyicilər sözlərə və cümlələrə diqqət yetirirlər ki, dinləmə məşqləri dil inkişafına kömək etsin. Anlama sürəti də səviyyəyə görə dəyişir.

Harmerə (2001) görə, hərtərəfli dinləmə materialları saysız-hesabsız sayda mövcuddur. Hərtərəfli dinləməni təşviq etmək üçün tələbələrə çoxlu tapşırıqlar verilə bilər. Onlar oxuduqlarına cavablarını jurnalda qeyd edə bilirlər. Dinlədikləri mahnı nədir? Onlar bir-iki cümlə ilə nədən bəhs etdiyini izah edə bilirlər. Burada əhəmiyyətli olan tələbələrin hərtərəfli olmasıdır.

Son illərdə aparılan araşdırmalar göstərir ki, ənənəvi tədris və təlim metodları innovativ təlim metodları ilə əvəz edilmişdir. Bu üsullarda əsas şey tələbəni təlim prosesinə cəlb etməkdir. Başqa sözlə, bu prosesdə məsuliyyət hər ikisininindir. Bunu həm müəllim, həm də tələbə birlikdə həyata keçirir. Tələbə passiv oturur və verilən məlumatı mənimsəyir. Bunu sorğu-sual etmədən qəbul etmək əvəzinə, öz öyrənmə prosesi üçün məsuliyyət daşıyır [3]. Nəticədə, dinləmə bacarıqları başa düşüləndir və qəbulədicisi olur ki, bu da məhsuldar bacarıqlara yol açır. O, həmçinin ünsiyyəti təmin etmək üçün zəruri olan oxuma, yazma və danışma kimi bacarıqlar üçün əsas bacarıqdır. Danışmaq üçün ilk növbədə nə deyildiyini başa düşməliyik. Bu effektiv dinləmə də aparılmalıdır. Bəs dinləmə bacarıqları necə daha məhsuldar ola bilər?

- müsbət münasibət bəsləmək
- həssas olmaq
- diqqətin yayınmasının qarşısını almaq
- danışanın məqsədinə uyğun olaraq dinləyin
- əvvəl baş verənlərin xülasəsinə baxmaq
- baş verə biləcək əlamətləri axtarmaq (proqnozlaşdırmaq)
- əlavə materialların qiymətləndirilməsi
- onlara şifahi olmayan işarələri axtarmağa imkan vermək (bədəni dil-şifahi olmayan ünsiyyət).
- Sınıf otağına gətirilən dinləmə parçaları da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Materialların seçilməsi zamanı onlar orijinal olmalı və tədris olunan dilin mədəni xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Tələbələr həvəsləndirilə və istiqamətləndirilə bilər.

Xarici dil öyrənmək daimi səylər və metodik iş tələb edən uzun prosesdir. Bu prosesin ən mühüm məqsədi adekvat şifahi və yazılı ünsiyyət bacarıqları əldə etməkdir. İkinci dildə sağlam ünsiyyət qurmaq üçün şagirdin dilin kontekstual mənası daxilində həm dərk etmə, həm də cavab vermə qabiliyyətinə malik olması gözlənilir. Dinləmə və oxuma qavrayış bacarıqlarına aiddir, çünki onlar danışarkən və yazarkən məlumatı qəbul etməyi və dərk etməyi əhatə edir, çünki hər ikisi dil istehsalını və bəzi dil çıxışlarını tələb edir, çünki məhsuldar bacarıqlar kimi tanınır. İkinci dilin öyrənilməsində davamlı irəliləyiş əldə etmək üçün məhsuldar və qəbulədicisi arasında bacarıqlar

əlaqəsi düzgün başa düşülməlidir, çünki onlar bir-birini dəstəkləyirlər. Bəzi son tədqiqatlar vurğulayır ki, dinləmə bacarıqlarının inkişafı nitq, oxuma və yazma bacarıqlarının inkişaf etdirməyə kömək edir, eyni zamanda dil öyrənməkdə daha sürətli irəliləyiş təmin edir. O, dilin dəqiq başa düşülməsinin əsasını qurur və dil girişinin ən uyğun şifahi və yazılı formalarda ötürülməsinin başlanğıcıdır. İstəmək eşitməkdən fərqlidir, üstəlik, şüurlu bir ağıl və proqnozlaşdırma, deduksiya, əks etdirmə, saxlama və cavab kimi bəzi bilişsel qarşılıqlı əlaqə tələb edir. Dilin səsləri, formaları və sintaktik xüsusiyyətləri ilk növbədə dinləmə yolu ilə şüurda qurulur. Dinləmənin ikinci dilin mənimsənilməsində mühüm rolu olsa da, nəzərə almaq lazımdır ki, dil bacarıqları inteqrasiya olunmuş və bir-birinin əvəzolunmaz hissələridir. Müxtəlif dinləmə modellərindən istifadə etməklə xarici dildə müntəzəm olaraq dinləmək öyrənənlərə dil daxiletmələrini öz həyatlarına uyğunlaşdırmağa kömək edir. Bu baxımdan, öyrənənlər dinləmə tapşırıqlarının rolunu və məqsədini dərk etməlidirlər. Dinləmədən əvvəl hazırlıq mərhələsini, dinləmə anı və dinləmədən sonrakı mərhələni əhatə edən dinləmə fəaliyyətinin tədricən həyata keçirilməsi, dinləmə vasitəsilə öyrənmə səmərəliliyinin artırılmasına töhfə verir. Bundan əlavə, müəllimlər şagirdlərin motivasiyasını və marağını artıran səmərəli kurs materiallarından və tədris metodlarından istifadə etməklə müvafiq kurikulumla keçməlidirlər, fəaliyyətlər zehni assosiasiyalar yaradan və şagirdlərin məhsuldarlığını oyatacaq şəkildə müxtəlif vizual materiallar və resurslarla dəstəklənməlidir. Dinləmənin keçdiyi mühit, nitqin sürəti, səs keyfiyyəti, dilin səviyyəsi dinləyicilərin diqqətini yayındırmamalı, onları eşitmənin zəif başa düşməsinə gətirib çıxarmamalıdır [2, p34]. Öyrənməyə hazırlığı və motivasiyanı stimullaşdırmaq üçün tələbələrə məlumat verilməlidir ki, vaxt məhduddur və sinifdə limitsiz dinləmə həyata keçirilə bilməz. Fəaliyyətlərə gündəlik həyatda rast gəlinə bilən və öyrənənlərin empatiya qura biləcəyi situasiyalar və səhnələr haqqında müxtəlif dinləmə nümunələri daxil edilməlidir. Doğma dildə qazanılmış əvvəlki təcrübə və biliklərdən istifadə etməklə yeni ideyalar yaratmaq üçün yaradıcı dinləmə fəaliyyətləri həyata keçirilməlidir. dil. Açar sözlər, jestlər və ya bədən dilindən istifadə etməklə və öyrənənləri suallar verməyə və ünsiyyət qurmağa təşviq etməklə daha effektiv dinləyib-anlamaya nail olmaq olar. Audio-vizual resurslardan istifadə edərək dərstdən sonra qeydlər aparmaq, mövzu haqqında yazıb danışmaq və ya araşdırma aparmaq kimi dinləmə fəaliyyətləri ilə yanaşı müxtəlif öyrənmə strategiyaları və dil bacarıqlarından istifadə dinləmə nəticəsində əldə olunan biliklərin davamlılığını və akademik nailiyyətlərini qoruyub saxlamağa kömək edəcəkdir. Şeir, mahnı, teatr və filmlərə qulaq asmaq kimi dilin sosial və mədəni ölçüsünü əks etdirən estetik dinləmə fəaliyyətləri tələbələrdə dinləmənin tək-cə məlumat əldə etmək üçün lazımdır.

Dinləmə prosesləri dinlənən materiala və dinləmə məqsədinə görə bir-birindən fərqlənir. Hekayənin dinlənilməsi zamanı qarşıya qoyulan məqsəd və bu müddət ərzində yaşanan proseslər xarici mühitdə həyata keçirilən hər hansı dinləmə fəaliyyətindən fərqlidir (Melanlıoğlu, 2011, s. 70). Gündəlik həyatda dinləmə fəaliyyətlərinə fərdi olaraq radio dinləmək, televizora baxmaq və s. telefon dinləmələri; söhbət etmək, telefonla danışmaq və s. kişilərarası dinləmə; metroda, ticarət mərkəzində elana qulaq asmaq və s. aiddir. Qrup dinləmə formasında baş verir;[1,24-27]. Dinləmənin əsas növləri aşağıdakı başlıqlar altında araşdırılır.

- a) *İştiraklı (Aktiv) Dinləmə*: Sınıfdə aparılan dinləmə iştirakçı dinləmə adlanır. Bu arada dinləyici passiv olmamalı, yalnız eşitdiklərini zehmində saxlayaraq fəaliyyətlərdə fəal iştirak etməlidir, dinlədikdən sonra istehsal etdiyi fikirləri şifahi və sözsüz ifadə edərək paylaşmalıdır (Koçan, 2018, səh. 49). Dinləyərkən başqa bir şeylə məşğul olmamalı və danışanla göz təması qurmalıdır. Lazım gəldikdə nitqlə bağlı əlavə məlumat və izahat istəməli, mövzu ilə bağlı fikirlərini ümumiləşdirə bilməlidir [2,p.90]. O, daha ətraflı təfərrüat tələb edən hissələrdə suallar verməklə mövzunun aydın olmayan tərəflərinin aydınlaşdırılmasını xahiş edə bilər. Bu yolla daha sağlam bir anlayış əldə edilir [3,78-79].
- b) *Passiv dinləmə*: İştirakçı dinləmədən fərqli olaraq, danışan və dinləyici arasında qarşılıqlı əlaqənin və ünsiyyətin olmadığı bir dinləmə növüdür. Bu dinləmə növündə dinləyici dinlədiyini qiymətləndirmək və anlamağa çalışmaq üçün diqqətini daim canlı tutmalıdır. Xüsusilə xarici dil öyrənməyə gəlincə, dinləyici danışan şəxsə sual verə bilmədiyi və ya naməlum ifadələr, çətin səslər eşitdikdə əlavə məlumat tələb etmək kimi ünsiyyət imkanlarına malik olmadığı üçün bəzən öyrənmə çətinliyi ilə üzləşə bilər.
- c) *Tənqidi Dinləmə*: Tənqidi dinləmə zehni qiymətləndirmə vasitəsilə eşidilənlərin düzgünlüyünü müəyyən etmək üçün edilir. Tənqidi dinləyən dinləyici eşitdikləri ilə bağlı bəzi suallar verməli və eşitdiklərini tez təhlil etməlidir. Verilən məlumatın danışanın öz baxışı olub-olmaması, müşahidələrə əsaslanıb və ya konkret mənbəyə əsaslanaraq çatdırılması müəyyən edilməlidir. Bu növ dinləməni həyata keçirən dinləyici fəaliyyətdə fəal iştirak etməlidir. Çünki o, mövzu və danışan haqqında öz prizmasından qiymətləndirmələr aparır.
- d) *İnteraktiv Dinləmə*: Bu dinləmə növündə dinlənilənlər maraq və ehtiyaca görə ayrılır və diqqəti seçilmiş bölmələrə yönəldir. Seçmə dinləməni iki şəkildə tətbiq etmək olar: 1) Mövzu ilə bağlı əvvəlcədən hazırlanmış suallar şagirdlərə paylanılır və onlardan dinləmənin məqsədinə və sahəsinə uyğun olaraq müəyyən hissələr tapılır dinlənilənlərdən və ya yalnız seçilmiş mövzuya aid hissələr diqqətlə dinlənilir. Məsələn, hazırlanmış söhbətdə (müəllim-şagird, həkim-xəstə, satıcı-müştəri və s.) tərəflərdən bir-birinin söhbətlərindən seçib onları sınıfdə qiymətləndirmələri xahiş olunur.
- e) *Notlar götürərək dinləmə*: Şagirdlərdən müəyyən edilmiş məqsədə uyğun olaraq dinlənilənləri daha yaxşı başa düşmək və yadda saxlamaq üçün lazım bildikləri məqamları qeyd etmələri xahiş olunur. Şagirdlərə xatırlatmaq lazımdır ki, iş vərəqləri paylayaraq müəyyən məqamlara (əsas fikir, mühüm və orijinal ifadələr, gözəl sözlər və s.) diqqət yetirməlidirlər. Qeydlər aparmaq məlumatı daha qalıcı edir, lakin dəqiq qeydlər aparmaq asan məsələ deyil. Səlis nitqdən lazımi məqamları tutaraq qeydlər apara bilmək tələbələrin, xüsusən də dərslərdə verilən məlumatlardan necə və nəyi qeyd etmələri ilə bağlı müntəzəm və sistemli təhsil almaları ilə mümkündür. Bu mənada onlara dinləyərkən qeydlər aparmaq üsulları da öyrədilməlidir (9).
- f) *Empatiya ilə Dinləmə* (Özünü Danışanın yerinə qoymaq): Dinləyicinin danışanla empatiya quraraq onun hissələrini, sözləri ilə ifadə etmək istədiyini, özünə və həyata baxışını anlamağa çalışdığı bir dinləmə növüdür. Şagirdlərdən dinlədikləri mənbədəki insanlardan

və ya personajlardan birinin yerinə özlərini qoyaraq hadisələri və onların fikirlərini başa düşmələri xahiş olunur. Bu üsuldə dinləyicinin əslində empatiya qurduğu insanla eyni hiss və düşüncələri paylaşmasına ehtiyac yoxdur. Burada məqsəd insanın öz reallığından qoparaq hadisə və vəziyyətlərə başqasının gözündən baxması və onları anlamasıdır.

Dinləmə Öncəsi Dinləmə Fəaliyyəti: Öncədən dinləmə həm fiziki, həm də zehni olaraq dinləməyə hazırlıq prosesidir. Oxumaqdan fərqli olaraq dinləyicinin dinləmə zamanı eşitdiyi səsə nəzarəti yoxdur. Tələbənin oxuduğu mətnə qayıtmaq və ya lazım gələrsə bəzi bölmələri yenidən oxumaq imkanı olsa da, dinləmədə bu imkan məhduddur. Bu, fəaliyyətə başlamazdan əvvəl şagirdə rahatlıq yarana bilər. Ona görə də şagirdi əqli və psixoloji cəhətdən fəaliyyətə hazırlamaq lazımdır. Bu prosesin uğurunu artırmaq üçün tədbir zamanı istifadə olunacaq mətnin növünə, auditoriyanın məqsədinə və mühitə görə müxtəlif planlaşdırma üsulları tətbiq oluna bilər [7,p.234]. İlk biliklərin aktivləşdirilməsi, dinləmə mühitinin tədqiqi, dinləmənin məqsədinin, mövzunun başlığının, şəkillərin və s. Elementlər əsasında nitqin məzmununun proqnozlaşdırılması, dinləmə üsulu və formatının müəyyən edilməsi, məlumatın yadda saxlanması yollarının müəyyən edilməsi, qeyd üsullarının müəyyən edilməsi tətbiq oluna bilən üsullardan sayıla bilər.

Hər bir xarici dilin tədrisi zamanı dil dörd bacarıq üzrə paralel şəkildə öyrədilir. Bunlar oxu, dinləmə, yazı və danışmaq bacarıqlarıdır. Hər bir bacarığın özünəməxsus əhəmiyyəti vardır. İnsan körpə yaşlarında əsas dinləmə və danışmaq bacarıqlarına yiyələnə bilər. Lakin oxu və yazı bacarıqları sonradan öyrənilir və mənimsənilir. Bu səbəbdən də hər bir müəllim istənilən xarici dilin tədrisində daha çox danışmaq və dinləmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün zaman ayırmalıdır. Ən effektiv ünsiyyət üçün dinləmə bacarığı çox vacib amildir. Dinləmə bacarığı kommunikasiyanın ilkin şərtidir. Danışmaq bacarığının formalaşması bilavasitə dinləmə bacarığından asılıdır. Burada deyilənləri tanımaq, məsələni və müxtəlif nitq hissələri arasındakı əlaqələri dərk etməkdən ibarətdir. Yalnız fonoloji vahidləri deyil, həm də danışmaq prosesi zamanı intonasiyanı, fasilələri və ritm nümunələri də bilmək vacib sayılır. Ünsiyyət zamanı dinləyici məlumatı əldə edir, onu şərh edir, şərh etdiyi məlumatı qiymətləndirir və cavab verməklə məşğul olur. Dinləmə bacarığı dil və dil öyrənməkdə bəlkə də ən çətin elementdir, çünki danışığın açarıdır. Bütün səviyyələrdə, təməl səviyyədə təkmilləşdirmə səviyyəsinə kimi, dinləmə ünsiyyət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də istədik dinləmə bacarığını səmərəli səviyyədə öyrənmək və öyrətmək üçün bir sıra metodları nəzərdən keçirək. Tədqiqat Dinləmə passiv proses hesab edilsə də, ən aktiv proseslərdən biridir. Çünki dinləyici prosesdə çox diqqətli və ayıq olmalıdır. Koqnitiv prosesin ən əsas hissəsi kimi dinləmə bacarığı 4 hissədən ibarətdir.

1. Dinləyici eşidir.
2. Dinləyici məlumatı kodlaşdırır.
3. Dinləyici məlumatı qiymətləndirir.
4. Dinləyici cavab verir.

Hər bir uğur dinləmə bacarığından keçir. Belə ki, ünsiyyətin düzgün qurulması ilə münasibətlər düzgün qurulur və qarşılıqlı anlama da bir o qədər düzgün olur. Effektiv dinləmə ilə düzgün məlumat əldə edilir və bununla da danışanın üz ifadələrini, bədən dilini və maraq dairəsini anlamaq mümkün olur. Dinləmə bacarığının səmərəliliyi ilə dinləyici şərtlər verə bilər. Dinləmə bacarığının formalaşmağı çox çətin bir prosesdir. Bu prosesdə dinləmənin formalaşması üçün maneələr yarana bilər. Bu maneələri bilmək dinləyicinin artıq dinləmə prosesində düzgün anlamasına kömək olur. Ünsiyyətin pozulmasına bir sıra amillər təsir edir. Bunlar həm səs-küydən, həm kənar müdaxilələrdən də qaynaqlana bilər. Ümumilikdə, dil biliyinin əsasən dörd bacarıqları (oxumaq, yazma, dinləmə və danışma) dil biliyinin “açar”ları kimi tanınır. Dinləmə bacarığı digər üç bacarıqdan fərqli olaraq, ən az tədqiq edilən, ən az başa düşülən və qiymətləndirilən olmuşdur. David Nunan onu "Zoluşka" kimi təsvir edirdi. Keçmişdə xarici dillər, əsasən, dinləmədən fərqli olaraq oxu və tərcümə vasitəsilə öyrədilirdi. XX əsrin ikinci yarısında insanlar dinləməni ən ilkin bacarıq kimi hesab etmişdir. Bütün bunlardan savayı, insanlar ilk növbədə dinləmə olmadan söhbətləşə bilməzlər (Wilson, 2006).

Dinləmə öncəsi prosesin məqsədi natiqin nitq üslubu və ya dinlənəcək materialdakı səs, onun üslubu, natiqin uzunluğu, mövzu, nə ilə bağlı ilkin məlumatları şagirdin şüurunda aktivləşdirmək olmalıdır. Bu fəaliyyətdə dinləyicinin rolu, məzmunla bağlı mühüm söz və ifadələr, dinləyici ilə danışan arasında əlaqənin necə olacağıdır (Wilson, 2008 s. 63-64). Dinləmək passiv fəaliyyət deyil. Əksinə, dinləmədə bütün proseslər şagirdin beynində canlanır, inkişaf edir və püxtələşir. Buna görə də, dinləmə öncəsi mərhələdə şagirdin beyin fırtınası aparmasını təmin etmək son dərəcə vacibdir. Bunu edərkən tamaşaçının dil səviyyəsi də nəzərə alınmalıdır [8,p.113]. Mətnin strukturu, əsas söz və anlayışlar, mövzunun məzmunu ümumi şəkildə təqdim edilməlidir.

Dinləmə Anı / Ətraflı Dinləmə: Xarici dil öyrənməyə yeni başlayan tələbə eşitdiklərini və dinlədiklərini anlamaq səviyyəsinə çatmaq üçün bəzi mərhələlərdən keçməlidir. Bu tələbə üçün qulaq asdığı səslər və dialoqlar ilk baxışda bir-birindən fərqlənməyən monoton səs kütləsi kimi görünəcək. Xarici dil dinləmə təcrübəsi artdıqca insan bu səs-küyün müəyyən bir nizama sahib olduğunu, səslərin bəzən yüksəldiyini, bəzən endiyini, səslər arasında nəfəs boşluqlarının olduğunu hiss etməyə başlayacaq. Bu ilk mərhələdə anlayışın baş verəcəyini söyləmək mümkün deyil. Çünki burada şagird təcrid olunmuş elementləri bir-birindən ayırmağa başlamışdır, lakin yenə də bütün səs axımını tutmaqda çətinlik çəkir, fəaliyyətlər zamanı şagird təkrarlanan səslər, dil elementləri və tez-tez birlikdə eşitdiyi söz birləşmələri ilə tanış olur. və dinlədiyi səslərdəki fərqləri, intonasiyanı, vurğunu ayırd etməyə başlayır.

Dinləmədən sonrakı fəaliyyət: Dinləmədən sonrakı prosesə əsas fikrin açıqlanması və dəstəkləyici fikirlərin verilməsi, sualların cavablandırılması, ümumiləşdirmə, qiymətləndirmə, şərh, tənqid və daxililəşdirmə daxildir. Bəzi test üsullarından istifadə etmədən dinləmə fəaliyyəti zamanı əldə edilir. Bu səbəbdən Lund dinləmə fəaliyyətindən sonra dinləyicilərin anlama səviyyəsini ölçmək üçün aşağıdakı doqquz metodu tövsiyə edir (Lund, 1990, s. 110). Etmək – Dinləyici bir əmrə fiziki olaraq cavab verir, b. Seçməklə – Dinləyici şəkillər, obyektlər və mətn kimi alternativlər arasında verilən suala uyğun seçimlər edir, c. Köçürmə ilə – Dinləyici dinlədiyi şeyin şəklini çəkir. Cavab

vermə – Dinləyici verilən mesajla bağlı verilən suallara cavab verir, e. Diqqəti cəmləməklə – Dinləyici dinlədiyi mühazirə haqqında xülasə hazırlayır və ya qeydlər aparır, f. Genişləndirmə etməklə – Dinləyici dinlədiyi hekayəyə sonluq yaradır, g. Kopyalama – Dinləyici verilən mesajı öz ana dilinə çevirərək təkrar edir və ya xarici dildə hərfi təkrar edir, h. Modelləşdirmə – Dinləyici, məsələn, yemək sifarişini dinlədikdən sonra yemək sifariş etməyə çalışır. Danışiq – Dinləyici dinlədiyi mesajın məzmununa uyğun məlumatları ehtiva edən danışiq fəaliyyətində fəal iştirak edir.

İKT-nin dil bacarıqlarının inkişafına təsiri Əvvəllər, texnologiyanın dərs prosesinə müdaxiləsi müəllimlərin hansısa materialın surətini çıxarması, maqnitofondan, videokameradan və s. istifadə edərək məlumatları necə təqdim etməsi ilə bağlı idi, amma indi əsas məsələ müəllim və şagirdlərin məlumatı necə əldə etməsi, dərs prosesində fikir mübadiləsi və müzakirələr aparması, İKT nailiyyətlərinin yardımını ilə təqdimatlar, videolar hazırlamaqla aktiv öyrənməni interaktiv öyrənməyə çevirməsi ilə bağlıdır [7,p.113-119]. Artıq dərs üçün dərsliklər kifayət etmir, müəllimlər əlavə mənbələrdən seçdiyi uyğun materiallarla dərslikləri dolğunlaşdırmalıdılar. Buna məzmunu dəyişməklə (vizual şəkillər qurmaq, dialoqu dəyişmək), bəzən məzmunu sadələşdirməklə, viktorinalar, slayd-şoular hazırlamaqla, mövzunu tamamlayacaq flash kartlar, mahnılar və videolardan istifadə etməklə nail olmaq mümkündür. “Günümüzdə cəmiyyət tələbələrə çoxsaylı mürəkkəb situasiyaların öhdəsindən gəlməyi tələb etdiyi üçün, yalnız bilik ötürülməsinə əsaslanan ənənəvi təhsil artıq qənaətbəxş deyil” [9, s.328]. Müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşmağa və texnoloji inkişafın nailiyyətlərindən faydalanmağa çalışan bütün müəllimlər məzmunu səmərəli çatdırmaq və ümumilikdə tələbələrin öyrənmə ehtiyaclarını yerinə yetirmək üçün dərs prosesində informasiya kommunikasiya texnologiyalarını (İKT) tətbiq edirlər. Kompüter əsaslı təlimin rolu xüsusilə xarici dillərin tədrisində getdikcə artmaqdadır. İKT istər metodologiya baxımından, istərsə də kontent baxımından zəngin məlumat bazasına çıxışı təmin etməklə xarici dillərin tədrisini və öyrənilməsinə daha maraqlı edir və xeyli asanlaşdırır. Texnologiya həyatımızın, demək olar ki, hər bir sahəsinə inteqrasiya olunduğu üçün tələbələrin öyrənmə hədəflərini də nəzərə alaraq ən yaxşı vasitələri seçməyə çalışan müəllim eyni zamanda texnologiya istifadəsi ilə canlı ünsiyyət və şəxsi bacarıqlar arasında tarazlıq yaratmaq kimi çətin vəzifənin də öhdəsindən gəlməlidirlər. Bruner [3, p.4] qeyd edir ki, öyrənmə elə bir aktiv prosesdir ki, burada öyrənənlər öz keçmiş və cari biliklərinə əsaslanaraq yeni ideya və konsept formalaşdırırlar. Təlim materialları tələbələrin idrak quruluşuna və onların keçmiş təcrübələrinə uyğun seçilməlidir. Çünki, öyrənmə o halda baş verir ki, öyrənənin məlumatı seçmək və dəyişmək, mövzunu ilə bağlı fərziyyə irəli sürmək və qərar vermək, materialların əhatə etdiyi məlumatlardan kənara çıxmaq kimi imkanları var. Bruner öyrənmədə motivasiyanın rolunu xüsusilə vurğulayır. Onun fikrincə, motivasiya olmadan öyrənmə baş verə bilməz. Əgər öyrənənlər prosesə daxili və ya xarici motivasiya ilə təşviq olunursa, bu zaman öyrənmə daha effektiv olur. Əks halda tələbələr sadəcə tapşırıq yerinə yetirməyi öyrənir. Öyrənmək ehtiyacı yoxdursa, öyrənmə də yoxdur. Dərsdə texnologiyadan istifadə etmək xarici motivasiyasını təmin edir, bu isə öz növbəsində tələbələrə daxili motivasiyanın yaranmasını stimullaşdırır.

Nəticə

Dil bacarıqlarından biri olan dinləmə bacarığının inkişaf etdirilməsi üçün bir çox faktorları bilməli və öyrənmə prosesində bunu nəzərə almalıyıq. Dinlənən materialın mənimsədilməsi üçün dil öyrənlərinin dil səviyyəsini, dinləmə mühitini nəzərə almaq, texnologiyanın verdiyi imkanlardan da yararlanmaq lazımdır. Dinləmə öncəsi, dinləmə anı və dinləmə sonrası hazırlığı da dil öyrəncilərinə düzgün izah edə bilmək, onlara kömək etmək lazımdır. Başa düşmək lazımdır ki, dil bacarıqlarını birini digərindən ayırmaq, birtərəfli inkişaf etdirmək dil öyrənmə prosesinə mənfi təsir edə bilər. Hər bir müəllim necə ki, oxu və yazı bacarıqlarında eyni ilə dinləmə bacarığı üzərində işlədikdə də 3 mərhələdən keçməlidir: dinləmədən öncəki, dinləmə müddəti və dinləmədən sonrakı tapşırıq növləri. Lakin, onu diqqətdə saxlamaq lazımdır ki, dinləmə digər növlərdən fərqli olaraq, tapşırığın yerinə yetirilməsinə ikinci şans verilmir. Buna görə də dinləmə real proses anında yerinə yetirilməlidir və buna görə də dinləyicinin üzərinə daha çox iş düşür. Oxu bacarığında verilən tapşırıqlarda dinləyici oxuyur və düşünməyə vaxt əldə edir və ya yazı prosesində cümlələrini dəyişərək tapşırığı tamamlaya bilər. Dinləmə tapşırıqlarını yerinə yetirmədən öncə söhbətləşmə vacib amillərdən biridir. Bu zaman ətraf aləmlə, eyni zamanda verilən tapşırıq haqqında bilik əldə edilir, mütaliə edilir. Bununla da dinləyiciyə verilən dinləmə tapşırığı lazımı şəkildə yerinə yetirməsi məqsədilə uyğun şərait yaranır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat;

- Aktaş, Ş. & Gündüz, O. (2017). Yazılı ve sözlü anlatım: Okuma, dinleme, konuşma,yazma (23. bs.). Akçağ Yayınları
- Chastain, K. (1976). Developing second language skills theory to practice (3rd ed.).Houghton Mifflin Company
- Demirel, Ö. (2019). Yabancı dil öğretimi (10. bs.). Pegem Akademi.
- Ouden, N. R. (1998). Implementing speaking and listening standards: Informationfor English teachers. The English Journal, 88(1), 90-96.<https://doi.org/10.2307/821437>
- Harmer, J. (2007). How to teach English (2nd ed.). Pearson ELT.Harmer, J. (2011). 6. The practice of English language teaching (4th ed.) PearsonELT
- Macháčková, Eva (2009). Teaching listening. (Bachelor's Thesis). MasarykUniversity Faculty of Education.
- Nunan, D. (2015). Teaching English to speakers of other languages. Routledge
- Wilson, J.J. (2008). How to teach listening. Pearson Longman
- Rivers, W. M. (1981). Teaching foreign language skills (2nd ed.). The Universityof Chicago Press Ltd

Received: 19.02.2025
Revised: 20.02.2025
Accepted: 28.02.2025
Published: 04.03.2025